

א. גיטלי, (הכוננים ג' ס' עגנון)
ציוקנו ס' ס' עגנון
אונ' הפתוחה - י"א 2
(ג ש"ה)

11

חשיבות הביוגרפיה של עגנון ומקורותיה

תיאור מפעלו הספרותי של יוצר כרוך בהארת דמותו ובהתחקות אחר מקורות הביוגרפיה שלו. החקירה הביוגרפית חשובה לקביעת המסגרת ההיסטורית והתרבותית של עולמו הספרותי והכרונולוגיה של יצירתו. בדרך זו ניתן ללמוד על תהליך ההתפתחות הספרותי של היוצר ועל שלבי גידולו כאמן.

עגנון הוא מחשובי היוצרים בספרות העברית החדשה. מבקרי ספרות לא מעטים אף סבורים שהוא גדול המספרים בסיפורת העברית. הישגיו הספרותיים נמדדים בקנה המידה של ספרות אירופה במיטבה. כדי לעמוד על גדולתו של עגנון עלינו לתאר את דרכו הספרותית עד שנעשה סופר מרכזי ומשפיע בספרות העברית במאה העשרים. בשתי יחידות לימוד אלה נבליט את שורשיו במסורת היהודית ואת יחסו למקורות העבריים, ונדון בגישתו לספרות העברית החדשה ולספרות אירופה.

ביוגרפיה מקיפה ושלימה על עגנון עדיין לא נכתבה. הפרקים הביוגרפיים בספרו של אברהם באנד על הסיפורת של עגנון הם המקיפים והמפורטים ביותר שנכתבו עד כה על הסופר (A. Band, Nostalgia and Nightmare, A Study in the Fiction of Agnon, University of California, 1968). רשימה ביוגרפית קצרה, שכתב הביבליוגרף אברהם יערי (ספר השנה של ארץ ישראל לשנת תרצ"ד) מקיפה את תולדות חייו של עגנון עד ראשית שנות השלושים. ערכים אנציקלופדיים מפורטים כתבו אברהם באנד (לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים לגצל קרסל) וגרשון שקד (האנציקלופדיה העברית). תיאור מפעלו הספרותי של עגנון והערכת מקומו בתולדות הספרות העברית החדשה ימצא הקורא בספרו של גרשון שקד, הסיפורת העברית 1880-1980 – כרך ב: בארץ ובתפוצה (הקיבוץ המאוחד – כתר תשמ"ג). יהודית הלוי-צוויק כתבה על תקופת גרמניה ביצירתו של ש"י עגנון (עבודה לקבלת תואר דוקטור של האוניברסיטה העברית, תשכ"ח). הספרות על יצירתו של עגנון עצומה. הלומד והמעניין יוכלו להיעזר בשלוש רשימות ביבליוגרפיות: הביבליוגרפיה בספרו של אברהם באנד (הנוכח לעיל); יוחנן ארנון, ביבליוגרפיה על שמואל יוסף עגנון ויצירתו, הוצאת "עתיקות", תל-אביב תשל"א; מירי רונג, "שמואל יוסף עגנון: ביבליוגרפיה של מאמרים בעברית שנדפסו עליו ועל יצירתו 1970-1977", ש"י עגנון – מחקרים ותעודות (עורכים: גרשון שקד ורפאל ויזר, מוסד ביאליק 1978, עמודים 303-337).

רוב החומר על תולדות חייו של עגנון מבוסס על עדויות ישירות ועקיפות שלו עצמו. עדויות ישירות מצויות בשני מכתבים אוטוביוגרפיים שכתב לפי בקשה (למ.א. ז'ק בתרפ"ז ולעיריית תל-אביב בתרצ"ד) ובמכתבים אחרים (ליוסף חיים ברנר, ולש.ז. שוקן); בדברים שאמר בראיונות עיתונאיים ובאירועים

האותיות העליונות בגוף החומר מציינות הפניה לנספחים.

"אגרות ש"י עגנון אל י"ח ברנר", הקדים דברים והוסיף הערות רפאל ויזר, ש"י עגנון - מחקרים ותעודות, ירושלים 1978, עמודים 39-56.
"מאגרות ש"י עגנון אל ש"ז שוקן", הקדים דברים והוסיף הערות מלאכי בית-אריה, מחקרים ותעודות, עמודים 97-117.
קטלוג תערוכת ש"י עגנון (ערך מלאכי בית-אריה), בית הספרים הלאומי האוניברסיטאי תשכ"ז.

ציבוריים; במסות דיוקן שהקדיש לאישים שמילאו תפקיד חשוב בחייו והשפיעו עליו, בעיקר בתקופה הארצישראלית הראשונה (ש. בן-ציון, י.ח. ברנר, ברל כצנלסון, ר' בנימין, הרב קוק); וכן בדברים שאמר וכתב על מרטין בובר ועל זלמן שוקן, שאליהם התוודע בעת ישיבתו בגרמניה. עדויות עקיפות משוקעות בסיפורים וברומנים שכתב, ומהם ניתן לדלות חומר אוטוביוגרפי רב.

בצד העדויות הישירות והעקיפות של עגנון עצמו מצויים זכרונות לא-רבים של אנשים שהכירוהו בתקופות שונות בחייו (כני עירו בוציאץ', ר' בנימין שהכירו ביפו בימי העלייה השנייה, גרשום שלום שהכירו בגרמניה וקשר עמו קשר מיוחד).

רוב דבריו ברבים פורסמו אחרי מותו בספר מעצמי אל עצמי (שוקן 1976) שערכה בתו, אמונה ירון. קטעים רבים בספר הם בעלי ערך ספרותי, וניכרים בהם כוח התבוננות ורישום דיוקן מפותח. ממוזגים בהם יסודות מציאותיים ויסודות אגדיים-מיתיים, ויש בהם הומור, אירוניה ופתוס. בחלקים שונים מעורבים אלה באלה יסודות מסאיים ויסודות סיפוריים.

עגנון אמנם דיבר ברבים, אולם נמנע מחשיפה עצמית גלויה ומלאה. הוא התרחק מזירת הוויכוח הפומבי, ואת דעותיו בעניינים ציבוריים ובנושאים פוליטיים-אקטואליים הביע ביצירתו בדרכי עקיפין על דרך המשל ובאמצעות סיפור-מעשה. עגנון, שהמעייט בדיבור גלוי-לב על עצמו, הרבה לעשות כן ביצירתו באמצעות דמות המספר ודמות גיבורו האוטוביוגרפי, חמדת. עגנון האיש התמזג עם עגנון הסופר, והתדמית הספרותית המצטיירת בעיני קוראיו דוחקת את הדמות המציאותית. הוא היה מודע לדרכו להסוות את עצמו, ובנושא זה ניסח את דבריו ניסוח דיאלקטי רב-משמעות: "ככל שהסופר מרבה לחפות ולכסות על הגוף, יותר הוא מערטל אותו ומגלה את עצמו". כלומר, המאמץ הספרותי המכוון והמחושב, שהסופר משקיע בהבלעת עצמו ביצירתו, מבליט את המוקד האישי במפעלו הספרותי ואת המשמעות הרוחנית-התרבותית שהוא מעניק לביוגרפיה שלו.

יצירתו של עגנון משופעת ברמזי-דברים אישיים ובפרטים שיש להם נגיעה בחייו ובחיי משפחתו. הסופר ניצל במלאות את חומרי הביוגרפיה שלו. הוא העניק לפרטים רבים בחייו משמעות סמלית ודרש אותם. כך לגבי יום הולדתו שחל בתשעה באב וכך לגבי תאריך עלייתו ארצה (ל"ג בעומר). תאריכים אלה טעונים במשמעות עמוקה בעיני עגנון מכוח הצופן היהודי שהשתמש בו ברישום הביוגרפיה שלו. שני התאריכים קשורים בחורבן וגאולה של העם, ועגנון קבע אותם בחייו. גם יום עלייתו ארצה בשנית נתפש אצלו כבעל משמעות לאומית-דתית. הוא שב ארצה בשבוע שבו קוראים בתורה את פרשת 'לך לך לארצך' (כך במכתב האוטוביוגרפי השני).

עגנון לא הסתפק בהקניית מימד סמלי לתאריכים ולאירועים בחייו, ותפש את ה'אני' שלו, על גלגוליו השונים, במסגרת המשפחה ועיר המוצא. הוא פיתח

מיתוס ביוגרפי – סיפור תולדות חיים של פרטיו
מוקנים חשיבות ומשמעות החורגים אל מעבר
לעובדות כרישומן.

וגיבש שלושה מיתוסים ביוגרפיים גדולים, הנדמים למעגלים הנתונים זה בזה:
מיתוס היחיד (מעגל פנימי), מיתוס המשפחה לדורותיה (מעגל אמצעי)
ומיתוס העיר (בוצ'איץ') לתקופותיה ושלל דמויותיה (מעגל חיצוני). החוויה
היהודית הקיבוצית והגורל היהודי המשותף היו לגורם פנימי במסכת חייו של
הסופר, שראה עצמו כמי שמשקף אותם בחייו הספרותיים, קרי: ביצירתו. מה
שנתפס בחוגו מאיר ממילא את ההווה היהודית כולה, וה'אני' בגלגולי חייו
ובאוצר חוויותיו משמש בבואה של האומה על פרטיה וציבוריה. נמצא שכוחו
של עגנון במיצוי החוויה וההווה היהודית נובע מן הסמליות שהוא מייחס
לביוגרפיה שלו.